

Bogumiła Burda

NOWOCZESNE KONCEPCJE PEDAGOGICZNE W ZAKRESIE SZKOLNICTWA ŚREDNIEGO NA ŚRODKOWYM NADODRZU W OKRESIE WCZESNONOWOŻYTNYM (XVI-XVIII WIEK)

Oznaczącej roli szkoły, a wraz nią szeroko pojmowanych oddziaływań społecznych wiedziano już w wiekach średnich. Uniwersytety i szkoły przy katedrach oraz szkoły parafialne były nośnikami wiedzy, nowego spojrzenia na człowieka, a także stwarzały możliwość upowszechnienia książki, choć nie zawsze w sposób nowoczesny. Średniowieczna szkoła spotkała się z ostrą krytyką i surową oceną humanistów. Wiek XVI przyniósł wiele zmian, odkryto nowe kontynenty, powstała nowoczesna myśli społeczna; był to bardzo pomyślny czas dla rozwoju nowego typu szkół średnich, a także uniwersytetów.

Utworzono wówczas wiele szkół humanistycznych w różnych miastach Rzeczypospolitej, jak i na Środkowym Nadodrzu (na podstawie już istniejących lub powołano nowe). Rozwinięto lub zreformowano dotychczasowe szkoły katolickie, wprowadzając nowe koncepcje organizacyjne i programowe.

Środkowe Nadodrze, podobnie jak Śląsk i Prusy Królewskie, znalazło się bardzo wcześnie w zasięgu oddziaływania reformacji. Miało to duże znaczenie dla kształtowania się nowoczesnego szkolnictwa na tych ziemiach, jak też dla oddziaływania nowoczesnej, drukowanej książki, a także języka ojczystego.

Wraz z pierwszymi kaznodziejami luterańskimi przybywali działacze, którzy organizowali szkoły lub reformowali już istniejące. Tak było w Zielonej Górze¹, Kożuchowie², Szprotawie, później w Głogowie³ i w innych miastach na Środkowym Nadodrzu. Jednocześnie przybycie jezuitów na Śląsk spowodowało otwarcie nowych szkół w Głogowie⁴ i Żaganiu⁵.

¹ B. Burda, *Rozwój szkół w Zielonej Górze w XVI-XVIII wieku*, „Studia Zielonogórskie” 1995, nr 1, s. 77-83.

² H. Dumrese, *Kirchengeschichte der evangelischen Gemeinde Freystadt*, Freystadt 1909, s. 13.

³ F. Muth, *Geschichte des Königlichen Evangelischen Gymnasiums zu Glogau 1708-1908*, Glogau 1908, s. 60-63.

⁴ H. Hoffmann, *Die Jesuiten in Glogau*, Breslau 1926, s. 42-44.

⁵ Tenże, *Die Saganer Jesuiten in Sagan*, Sagan 1928, s. 15-30.

Niemalą sławą okrył Georg II von Schönaich Bytom Odrzański, zakładając słynne na cały Śląsk i Wielkopolskę Schönaichianum-Carolatheum⁶. Nie można pominąć Żagania, gdzie zakon augustianów prowadził cały czas (chodzi tutaj o czasy reformacji) szkoły parafialne. Działalność zakonników, a głównie opatów żagańskich rozwinię się dopiero w wieku osiemnastym, kiedy to rozpocznie swoją działalność Jan Ignacy Felbiger. Równocześnie zasłynął na całą Europę, jak również i na Śląsku, Sulechów ze swoimi Zakładami Kształceniowymi, które to począwszy od 1719 r. prowadziła rodzina sulechowskiego igielnika S. Steinbarta⁷.

W utrwalaniu średniowiecznej a potem nowożytnej organizacji szkolnej ogromną rolę odegrały sobory laterańskie, które były poświęcone naprawie stosunków w Kościele i umocniły jego pozycję w ówczesnych państwach. Dla szkolnictwa podstawowego znaczenie mają uchwały III (1179) i IV (1215) soboru. Zobowiązywały one biskupów do prowadzenia szkół przy katedrach i parafiach oraz do wydzielenia z majątku kościelnego beneficjów na utrzymanie szkół i nauczycieli. Nauczanie miało być bezpłatne; do szkół mieli być przyjmowani chłopcy pragnący wejść do stanu duchownego oraz wszyscy inni chcący się uczyć. W ten sposób od czasu soborów laterańskich Kościół wziął na siebie obowiązek utrzymywania szkół i stworzył materialne podstawy ich egzystencji. W kapitułach biskupich powołano urząd scholastyka, który był odpowiedzialny za stan szkół, sprawował nadzór nad jego funkcjonowaniem i angażował nauczycieli.

Szkoły katedralne zajmowały czołowe miejsce w organizacji szkolnej, dalej usytuowane były kolegia i szkoły parafialne. Osobny pion stanowiło szkolnictwo zakonne, podporządkowane generałom zakonnym i ich prowincjonalnym organom. W szkołach katedralnych prowadzono pełny kurs siedmiu sztuk wyzwolonych rozbitą na cykle: trywialny (*trivium* – trójdroże), w skład którego wchodziły gramatyka, retoryka i dialektyka, oraz kwadrywialny (*quadrivium* – czterodroże), w ramach którego uczono arytmetyki, geometrii, astronomii i muzyki⁸. Program gramatyczny i retoryczny szkół katedralnych stanowił powszechnie uznawaną podstawę wykształcenia ogólnego.

Zaczątki nowych koncepcji wychowawczych zaobserwować można było już w późnym średniowieczu, głównie w miastach włoskich – Ferrarze i Mantui. Później ruch ten przeniósł się na północ, do Rotterdamu. Tam działał Erazm z Rotterdamu,

⁶ D. C. Klopsch, *Geschichte des berühmten Schönaichischen Gymnasiums zu Beuthen an der Oder aus Urkunden des Fürstlich-Carolatischen Archivs und den besten darüber vorhandenen Schriften gesammelt von...*, Gross-Glogau 1818.

⁷ Zob. B. Burda, *Związki edukacyjne Śląska z ziemiami polskimi w okresie oświecenia*, Zielona Góra 1992, s. 47-80; *Beiträge zur Geschichte der Steinbartschen Erziehungs- und Unterrichts-Anstalten Waisenhaus und Königl. Pädagogium bei Züllichau. Erste Abteilung herausgegeben zur ersten Säcularfeier des Königl. Pädagogiums am 12. und 13. Juli 1867*, Jena 1867.

⁸ R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej do 1795*, Warszawa 1983, s. 14.

który miał olbrzymi wpływ na rozwój ówczesnego, potem humanistycznego szkolnictwa. Nazywano go „nauczycielem uczonych”.

Niemalą rolę w reformowaniu szkolnictwa odegrał Marcin Luter, a głównie Filip Melanchton, którego nazwano „nauczycielem Niemiec” (*Preceptor Germaniae*). Projektował on szkołę średnią o trzech poziomach (klasach). Pierwszy obejmował język łaciński, drugi poszerzone studium gramatyki łacińskiej, trzeci studium logiki i retoryki.

Największy wpływ na reformowanie szkół na Środkowym Nadodrzu w okresie reformacji miał Jan Sturm, pedagog ze Strasburga, który wprowadził podział na klasy i zaproponował szkołę dziesięcio- lub pięcioklasową oraz uzupełniające ją kursy dodatkowe o charakterze akademickim. W klasie pierwszej (dziesiątej, bowiem najwyższa klasa była pierwszą) dopuszczalny był język ojczysty. Dbał o to, by uczniowie ze szkoły wynieśli jak najlepsze przygotowanie humanistyczne. Rozwijali kształcenie pamięci i metodę powtarzania materiału. Obok łaciny obowiązkowe było nauczanie języka greckiego i dalej także języka hebrajskiego. Uczono też arytmetyki, geometrii, astronomii i astrologii. Dużą rolę odgrywała nauka śpiewu i pośrednio religii, w końcu tygodnia bowiem czytano Biblię i objaśniano katechizm. Kwitło życie artystyczne, w tym popisy i wystawianie sztuk teatralnych⁹.

Wzór gimnazjum Sturma z roku 1538 (*O dobrym urządzeniu szkół – De literarum ludus recte aperiendis*) posłużył do organizacji szkoły w Zielonej Górze i Złotoryi, gdzie działał i zorganizował wspaniałe gimnazjum Walenty Trozendorf¹⁰. W szkole w Złotoryi, która powstała już w 1491 r., a rozwinęła się za drugiego rektorstwa W. Trozendorfa w 1531 r., inaczej niż u Sturma, główne miejsce zajmowała nauka religii. Korzystano z katechizmu ułożonego przez Lutra, a także opracowanego przez samego Trozendorfa. Wspomagał Trozendorfa w jego pracach, głównie rozwijając nauki matematyczne, Marcin Thabor urodzony w Głogowie.

Szkoła ta miała ułożony plan, który składał się z dwóch części: planu studiów (*Leges institutuae scholae*) i właściwego statutu szkolnego (*Leges Scholae Goldbergensis*). Zakładał, iż na drodze wytrwałego studiowania wyposażą się studentów w wiedzę z dziedziny teologii, prawa i medycyny oraz filozofii. Naczelne zadanie szkoły polegało na przygotowaniu młodych do życia w danym społeczeństwie, uformowaniu postaw i osobowości. W związku z tym system wartości niezbędny do uspołecznienia jednostki musiał być wyłożony w sposób jasny i przystępny. Do realizacji tych zadań niezbędnych było siedmiu nauczycieli, którzy uczyli teologii, gramatyki, greki, elementów hebrajskiego, retoryki, dialektyki, arytmetyki, astronomii, muzyki, filozofii i prawa.

⁹ Tamże, s. 100.

¹⁰ A. Michler, *Valentin Trozendorf – nauczyciel Śląska*, Złotoryja 1996, s. 17 i n.

Szkoła w Złotorzy była bardzo znana, po śmierci Trozendorfa jednak podupadła, a w 1648 roku jej sukcesję przejęła szkoła w Legnicy, tworząc gimnazjum. Szkoła w Złotorzy została przemianowana na szkołę miejską o programie triwium.

Podobne losy przechodziła szkoła elementarna w Zielonej Górze, która funkcjonowała począwszy od 1423 r., kiedy to zakon augustianów z Żagania sprawował pieczę nad obsadą stanowiska proboszcza w mieście, jak też nad prowadzącym szkołę¹¹. Opieka Żagania nad szkołą i kościołem w Zielonej Górze upadła w roku 1526, gdy w mieście znalazło się wielu zwolenników reformacji. Wraz z jej rozwojem szkoła łacińska przeszła w ręce luteran. Pierwszym propagatorem reformacji w mieście był Paul Lemberg z Żagania. Andreas Ebert zorganizował naukę na wzór niemiecki. Szkoła (już ewangelicka) zaczęła się rozrastać po 1546 roku, kiedy to rektorem był przybyły z Kożuchowa Georg Frommning¹². Najważniejsze związane z nią wydarzenie to przybycie do miasta Abrahama Buchholzera, który był także później organizatorem szkół w Kożuchowie i Szprotawie¹³. Przebywał on w Zielonej Górze do 1563 roku i wprowadził w szkole zielonogórskiej wzór organizacyjny zaproponowany oraz propagowany przez F. Melanchtona, którego był wielkim zwolennikiem. Był uczniem Melanchtona¹⁴, podobnie jak W. Trozendorf. Melanchton był też przyjacielem i mistrzem organizatora szkoły w Złotorzy. Można przypuszczać, że Buchholzer znał zasady organizacji szkoły Trozendorfa.

A. Buchholzer zorganizował szkołę w Kożuchowie w ten sam sposób, jak w Zielonej Górze. Szkoła zielonogórska – choć o charakterze łacińskim i wzorowana na szeroko pojętym humanizmie – podlegała jednak Kościołowi luterzańskiemu. Po wyjeździe Buchholzera podupadła i w 1580 r. wróciła do katolików.

W połowie wieku XVII została ponownie zreorganizowana. W 1618 r. do miasta przybył dr Melchior Erasmus Willich, a wraz z nim ponownie szkołę przejęła gmina protestancka¹⁵. Pastor Willich opracował nowy program nauczania i organizacji szkoły pt. *Schul-Kärtlein das ist: Nützliche und heilsame Schulregeln, nach welchen sonderlich die liebe Jugend in aller Gottesfurcht, christlichen Tugenden und löblichen Sitten auferzogen werden kann und soll* (Szkolna karteczka, tzn. stosowane i dobre reguły szkolne, według których szczególnie kochana młodzież w bojaźni bożej, chrześcijańskim postuszeństwie i godnych pochwały obyczajach może a nawet powinna być wychowywana)¹⁶. Szkoła była czteroklasowa, jej nauczyciele to rektor, konkre-

¹¹ M. E f f n e r, *Geschichte der katholische Pfarrei Grünberg in Niederschlesien von ihrer Gründung bis zum 1840*, Grünberg 1840, s. 11.

¹² O. W o l f f, *Geschichte der evangelischen Stadt- und Landgemeinde Grünberg in Niederschlesien von Zeiten der Reformation bis zum ersten schlesischen Frieden 1742*, Grünberg 1841, s. 21.

¹³ H. S c h m i d t, *Geschichte der Stadt Grünberg in Schlesien*, Grünberg 1922, s. 155.

¹⁴ *Tamże*, s. 168.

¹⁵ M. E f f n e r, *op. cit.*, s. 12.

¹⁶ H. S c h m i d t, *op. cit.*, s. 157; *Zur Geschichte der höheren Schule in Grünberg i. Schl. Von Direktor Dr H. Raeder, Festschrift zur Feier des fünfzigjährigen Bestehens des Friedrich-Wilhms-*

tor, kantor i audytor. Uczono czytać i pisać po niemiecku (dlatego nauczyciela nazywano *Deutsche Schulmeister*), ponadto religii i rachunków. Zajęcia odbywały się od godziny 6 do 9 rano i od 12 do 15 po południu (tylko środowe popołudnie było wolne). Szkoła straciła swój humanistyczny wymiar z połowy XVI wieku. Nie przetrwała zbyt długo. W 1628 roku otwarto ponownie szkołę miejską katolicką.

Zielona Góra szkołę średnią otworzyła ponownie dopiero w połowie wieku XVIII. Wpływ na to miały reformy szkolne przeprowadzane na Śląsku w czasach Fryderyka II. 5 maja 1768 roku położono kamień węgielny pod budynek nowej szkoły, która swe podwoje otworzyła dwa lata później. Otrzymała imię Fryderyka II (zwana była „fryderycjańska”). Miała charakter szkoły realnej zgodnie z rozporządzeniem szkolnym z 1765 r.¹⁷ Ten typ szkół przygotowywał do rzemiosła. Przyjmowano uczniów pochodzenia mieszczańskiego i rzemieślniczego. 26 lutego 1788 roku został przedstawiony plan nauczania (*Plan zu einer Bürgerschule*) przez pastorów Burchardiego i Schwarzera¹⁸. Zakładał on nauczanie czytania, pisania, arytmetyki, podstaw geografii, śpiewu, rysunku, języków obcych (greki, francuskiego, hebrajskiego, łaciny) i religii. Wprowadzono zajęcia związane z rzemiosłem. Tego typu szkoły powstawały na Śląsku; w Sulechowie utworzono taką szkołę w roku 1768.

Szkoły średnie powstające na Środkowym Nadodrzu w wieku XVI miały pierwowzory w programach szkół tworzonych w Niemczech. Zastępowały szkoły katolickie, wprowadzając nowoczesne nauczanie oparte na ideach Sturm i Melanchtona. W Zielonej Górze i Koźuchowie rozwinęła się szkoła humanistyczna, ale w pozostałych miastach było z tym dużo trudniej. W Żaganiu i Głogowie funkcjonowały szkoły katolickie. W tym ostatnim protestanci do początków XVIII wieku nie uzyskali zgody na otwarcie szkoły średniej. Sytuacja zmieniła się po podpisaniu przez Józefa I tzw. konwencji altransztadzkiej (21 sierpnia 1707 r.). Wtedy to pozwolono protestantom na budowę szkoły w Głogowie¹⁹. Jesienią 1708 roku otwarto Evangelischen-lutherischen seminarius vor Gross-Glogau. Pierwszym rektorem był M. Christian Liesner; oprócz niego uczyli konrektor i trzech nauczycieli. W 1713 roku opracowany został dla szkoły w Głogowie plan nauczania. Program był bardzo bogaty, uczono języka łacińskiego i języków orientalnych. Główny nacisk położony był na naukę religii. Przeprowadzano egzaminy i popisy uczniów. Wzór organizacji szkoły pochodził z Leszna i ze szkół śląskich, a także ze słynnych akademii w Gdańsku, Elblągu i Toruniu, gdzie zdobywali wiedzę śląscy

Realgymnasiums zu Grünberg in Schlesien am 2. Und 4. April 1903, Grünberg in Schlesien 1903, s. 4-14.

¹⁷ (Fryderyk II) *Królewsko-pruska Gieneralna szkolna Ustawa dla rzymskich katolików w miastach i na wsiach samowładnego Księstwa Śląskiego i Hrabstwa Glazu, Poczdam 3 November 1765*, Breslau 1765, s. 1 i n.

¹⁸ B. Burda, *Rozwój szkół ...*, s. 82.

¹⁹ F. Muth, *op. cit.*, s. 9-11.

protestanci i przez pewien czas pracował Jan Amos Komeński. Struktura protestanckich gimnazjów nie była identyczna. Sturm zaproponował gimnazjum dziesięcioletnie; najczęściej na Środkowym Nadodrzu i w Prusach Królewskich ograniczono się do 6 lub 5 klas gimnazjalnych.

Program był bardzo bogaty i – co było nowością – (np. w Złotorzy) uczniowie klas starszych pomagali sprawdzać wiedzę uczniów młodszych i utrwalano materiał poprzez częste powtarzanie. Nowością były egzaminy i popisy przed inspektorami szkolnymi. Niemalą rolę odgrywały wystawiane sztuki teatralne. Wprowadzono też w tych szkołach nowoczesne zasady dydaktyki, ponieważ uczniowie uczyli się metodą powtarzania, a nie tylko opanowywania tekstu łacińskiego. Zwracano dużą uwagę (głównie na nauce religii) na metodę katechetyczną, czyli pytań i odpowiedzi. Poznawanie Biblii i nauka religii odgrywały dużą rolę. W gimnazjach wprowadzono dysputy religijne. Przygotowywano uczniów do przyszłych ról społecznych i do studiów uniwersyteckich.

Szkoły średnie o charakterze protestanckim były też otwarte dla innych wyznań. Miało to służyć szerszym kontaktom uczniów. Kolejną istotną cechą luteranckich gimnazjów było zatrudnianie nauczycieli o dobrym przygotowaniu naukowym i mających pewne doświadczenie pedagogiczne, zakładano bowiem, iż będą oni wydawać prace naukowe, prowadzić działalność wydawniczą i popularyzatorską. Gimnazja miały charakter humanistyczny i bogaty program nauczania, zawierający elementy humanistyki, nauk prawnych, przyrodniczych i ścisłych.

Zanim otwarto szkołę w Głogowie, dużą sławą cieszyła się Bytomska Akademia. Początki tego ośrodka edukacyjnego sięgają roku 1599, kiedy powstała szkoła łacińska nie będąca gimnazjum. Dopiero 6 czerwca 1616 roku nastąpiło oficjalne otwarcie Akademii w Bytomiu Odrzańskim. Struktura szkoły była dwustopniowa – pięcioletnie pedagogium, po którym kontynuowano naukę w trzyletnim gimnazjum. Pierwszy stopień przygotowywał do nauki w gimnazjum. Poddani Schönaiacha nie wnosili opłat; pozostali uczniowie opłacali szkołę w zależności od statusu majątkowego. Istniał także system stypendialny dla uzdolnionej młodzieży. Warunkiem przyjęcia do szkoły było ukończenie dwunastego roku życia przez chłopców i biegła znajomość języka niemieckiego²⁰. Program nauczania był bardzo szeroki. W pedagogium uczono języków starożytnych (greki, łaciny i hebrajskiego), podstaw wiedzy o religii, matematyki z elementami geometrii, dochodziły jeszcze elementy wiedzy z zakresu winiarstwa, sadownictwa, pszczelarstwa. Po ukończeniu pedagogium odbywał się egzamin zwany *logica* i przechodziło się do gimnazjum, gdzie nauka miała charakter akademicki. Wykładano teologię, nauki prawne, medycynę, filozofię z etyką, historię z literaturą, matematykę i astronomię.

²⁰ J. P. Majchrzak, *Protestanckie gimnazjum „Schönaichianum-Carolatheum” w Bytomiu Odrzańskim - jego ponadregionalny i ponadkonfesyjny program (1609-1629)*, „Rocznik Lubuski” 1997, t. 23, cz. 1, s. 94.

Dochodziła nauka języków nowożytnych (francuski, angielski, włoski lub hiszpański). Absolwenci gimnazjum uzyskiwali stopień bakałarza. Program tej szkoły wyprzedzał wcześniej omówione gimnazja. Był podobny do programu Akademii w Gdańsku, lecz najbliższy był szkole w Lesznie, a także powstałej arińskiej Akademii w Rakowie.

Szkoła ta nie przetrwała długo; po śmierci swego fundatora została rozwiązana (1628) i uczniowie wraz z prorektorem Johanem Schönaichem oraz z nauczycielami przeszli do Leszna. Szkoła w Lesznie była wzorem dla powstałej w 1708 r. szkoły w Żarach. Organizację łacińskiego gimnazjum Promnitz powierzył magistrowi Ludwikowi Luciusowi²¹. Był on wychowankiem szkoły w Lesznie i absolwentem Uniwersytetu w Wittemberdze. Znając założenia gimnazjum leszczyńskiego, wprowadził takie same zasady w Żarach. Program nauczania obejmował matematykę z elementami fizyki, przyrodę, geografię, języki klasyczne (łacina, greka, hebrajski). Uczono historii, nie zaniedbywano także kształcenia estetycznego: rysunku, śpiewu, gry na instrumentach. We wszystkich klasach od „seksty” do „prymy” była nauka religii. Wprowadzono wycieczki krajoznawcze i ćwiczenia cielesne. Wiek uczniów to czternaście do dwudziestu lat.

Prężnie rozwijające się szkolnictwo wyznaniowe protestanckie i kalwińskie w XVI-XVIII wieku przechodziło różne koleje losu. Podobna sytuacja była w szkolnictwie katolickim. Wiele szkół katolickich przeszło w ręce protestantów w wieku XVI, by w następnym stuleciu wrócić do katolików. Przez ten okres tylko szkoła kolegiacka w Głogowie działała cały czas (najprężniej po 1648 roku).

Kościół katolicki w wieku XVI rozpoczął działania, które miały ograniczyć rozszerzanie się reformacji. Św. Ignacy Loyola założył zakon jezuitów. Pierwsi z nich przybyli do Głogowa w 1582 r. Ich pobyt nie trwał długo. Dopiero w 1625 roku ojcowie Krzysztof Weller i Fryderyk Gittler rozpoczęli organizowanie szkoły. 3 maja 1627 roku otwarto gimnazjum²². W Żaganiu szkoła otwarta została dopiero 7 sierpnia 1658 roku; pierwszym rektorem został o. August Geynitius²³.

Program nauczania w gimnazjach jezuickich oparty był na *Ratio studiorum*, czyli nauczanie na poziomie średnim i wyższym; nie obejmował szkół elementarnych. Program szkoły średniej realizowany był w pięciu klasach, z których pierwsza i piąta były dwuletnie, a zatem całość nauki obejmowała siedem lat. Przed zasadniczą nauką w szkole średniej była klasa wstępna, gdzie uczono czytania i pisanie. Nauka odbywała się w języku łacińskim, wprowadzono też grekę. Uczono filozofii z metafizyką i etyką, fizyki, matematyki, astronomii i geografii.

²¹ J. G. W o r b s, *Geschichte der evangelischen Kirchen, Prediger und Schullehrer in Fürstenthum Sagan*, Bunzlau 1809, s. 73.

²² H. H o f f m a n, *Die Jesuiten ...*, s. 12-14.

²³ T e n z e, *Die Saganer ...*, s. 53.

W pierwszym okresie nauczanie oparto na koncepcjach humanistycznych. Z biegiem lat nauka w gimnazjach jezuickich była prowadzona nadal w języku łacińskim i oparta na przestarzałych metodach. We wszystkich klasach obowiązkowa była nauka religii, którą rozpoczynano od zasad wiary, a kończono na dogmatyce i apologetyce, miano bowiem przygotować absolwentów do dysput ze zwolennikami reformacji i dysydentami. Dużą rolę odgrywał teatr i system samokształceniowy. Szkoła jezuicka miała osiągnięcia w dziedzinie nowatorskich prób aktywizacji młodzieży, głównie poprzez teatr.

Przejęcie Śląska przez Prusy (a w tym Środkowego Nadodrza) spowodowało przeobrażenia w szkolnictwie średnim. Pierwszoplanowym zadaniem władz pruskich było możliwie szybkie uporządkowanie i ujednoczenie oświaty w całej prowincji – także i na Środkowym Nadodrzu. Obserwowano przede wszystkim niedostateczną liczbę szkół średnich ewangelickich, przetrzebionych przez katolickie władze w okresie reformacji. Podjęto sekularyzację szkolnictwa średniego i wprowadzono nowy typ szkoły opartej na hasłach pietyzmu (słynne zakłady kształceniowe w Halle i Dessau). Nowa szkoła średnia, czyli realna, miała za zadanie przygotowanie do zawodu młodzieży, która nie myślała o studiach akademickich. Uczniowie szkół realnych mieli w przyszłości zostać kupcami, przemysłowcami, rzemieślnikami, artystami lub gospodarzami. Ten rodzaj szkoły średniej, mający charakter wybitnie zawodowy, przeznaczony był przede wszystkim dla młodzieży mieszczańskiej i średniozamożnej o różnych wyznaniach. Program obejmował naukę religii, języka niemieckiego, łacińskiego i francuskiego, liczenia, pisanie, rysunku, historii i geografii, głównych założeń geometrii, mechaniki, architektury²⁴. Z czasem szkoły te rozrastały się i tworzone były specjalne klasy handlowe lub księgowe, wprowadzono naukę języków klasycznych i angielskiego.

Obok tego rodzaju szkół w państwie pruskim powstawały seminaria nauczycielskie. Zapotrzebowanie na kadre dobrych, przygotowanych nauczycieli do szkół elementarnych i realnych było bardzo duże. Rozporządzenie z 1765 r. dotyczące szkolnictwa elementarnego katolickiego na terenie Śląska w paragrafie drugim wymieniało seminaria dla Dolnego Śląska: przy Domu Kapitulnym św. Jana we Wrocławiu (1765 r.), przy klasztorze augustianów w Żaganiu (1763 r.), w Krzeszowie i Lubiążu²⁵. Kandydat na nauczyciela w seminarium miał nauczyć się katechizmu, wzorowego czytania i pisanie, rachunków, nauki moralnej, ogrodnictwa, znajomości ziół, początków prowadzenia gospodarstwa, śpiewu chóralnego i gry na instrumentach (klawikord). Należało ćwiczyć nie tylko pamięć, ale i rozum. Rozporządzenie z 1765 r. i następne zalecały nauczanie metody sylabizowania, tabelarycznej i zbiorowego uczenia, tzw. sagańskiej, zaproponowanej przez opata z Żagania – Jana Ignacego Felbigera. Opat Felbiger założył pierwsze seminarium w

²⁴ B. Burda, *Związki edukacyjne...*, s. 85.

²⁵ K. A. Menzel, *Die drei Königlich Preussischen Schul-Reglements*, Breslau 1833, s. 1.

Żaganiu już w 1763 r. i wydał dla nauczycieli przewodnik metodyczny, był też autorem ustawy szkolnej z 1765 r.²⁶

Szkoły realne powstały w Zielonej Górze i Sulechowie. W Sulechowie począwszy od 1719 r. rozwijał się Zespół Zakładów Kształceniowych. Igielnik Zygmunt Steinbart z Zielonej Góry, wędrując po Europie w początkach XVIII w., poznał zasady nauczania pietystów i postanowił na wzór Dessau zorganizować zakłady w Sulechowie. Założył fundację i począwszy od 1719 r. powstawały w mieście dom sierot, szkoła, księgarnia, piekarnia, łaźnia, browar, kościół, ogród i plac zabaw. Zespół ten rozwinął się za działalności Gotthilfa Samuela Steinbarta, który w 1766 r. uzyskał od Fryderyka II przywilej dla Królewskiego Gimnazjum Pedagogicznego (*Königliche Pädagogium*)²⁷. Równocześnie opracował szereg projektów nauczania i organizacji szkół. W Sulechowie powstał w latach 1760-1779 zespół szkół: niemiecka szkoła elementarna dla najuboższych, przygotowująca do pracy na roli, szkoła dla dziewcząt, Królewskie Gimnazjum Pedagogiczne przygotowujące do studiów uniwersyteckich, szkoła realna dla zamożniejszych grup społecznych (artystów, rzemieślników, górników, dzieci oficerów, szlachty, budowniczych), seminarium nauczycielskie i szkoła ćwiczeń dla przyszłych nauczycieli. Program nauczania był bardzo rozbudowany, wprowadzono po raz pierwszy szkoły ćwiczeń dla przyszłych nauczycieli, którzy mieli uczyć w szkołach elementarnych i realnych. Po 1795 r. wprowadzono także naukę w języku polskim dla seminarzystów z Prus Południowych. Program nauczania kończył się maturą, która umożliwiała podjęcie dalszej nauki na uniwersytetach. G. S. Steinbart wprowadził nowoczesne metody nauczania, opierając się na programach oświeceniowych z Halle i Berlina. Zespoły Kształceniowe w Sulechowie, podobnie jak Żagań czasów opata J. I. Felbigera, były bardzo znane i często służyły jako wzór dla organizacji szkolnictwa w Polsce, Austrii i oczywiście na samym Śląsku.

Czasy wczesnonowożytne na Środkowym Nadodrzu przyniosły wiele zmian w zakresie tworzenia, funkcjonowania i propagowania nowoczesnych szkół i myśli pedagogicznej. Czasy reformacji przyniosły nowy model szkoły – gimnazjum humanistyczne, lecz równocześnie funkcjonowały nadal kolegia katolickie. Obok tego zakon jezuitów utworzył nowe gimnazjum, które miało być przeciwwagą dla szkoły luteranckiej czy też kalwińskiej. Powstały w tym czasie akademie (protestanckie), które dawały wykształcenie bakałarza.

Wiek XVIII był przełomowy w rozwoju nowoczesnej szkoły średniej (szkoła realna, gimnazjum pedagogiczne, seminarium nauczycielskie). Zarówno szkoła elementarna, jak i średnia nadal podlegały Kościołowi. Nie było przymusu szkolnego. Dopiero rozporządzenia z 1765 r. i następne wprowadziły na Śląsku (w tym i

²⁶ B. B u r d a, *Jan Ignacy Felbiger – osiemnastowieczny organizator szkolnictwa na Śląsku i w Austrii*, „Studia Zachodnie” 1996, nr 2, s. 49-56.

²⁷ *Beiträge zur Geschichte...*, s. 3.

na Środkowym Nadodrzu) obowiązek szkolny w zakresie szkoły elementarnej. Obowiązek ten wprowadził w 1763 r. w szkołach podlegających augustianom w Żaganiu opat J. I. Felbiger.

Programy nauczania przechodziły ewolucję przez cały okres wczesnonowoczesny. Obowiązkowa łacina zastąpiona została językiem niemieckim, a od 1765 r., także polskim (na terenach, gdzie dominowała ludność polska). Wprowadzono także języki klasyczne (hebrajski i grekę) oraz języki nowożytne. Jedyne kolegia i gimnazja jezuickie pozostały przy języku wykładowym łacińskim. Z metod nauczania wyeliminowały szkoły humanistyczne pamięciowe opanowywanie całych partii materiału, zastosowano metodę powtarzania i utrwalania oraz dysputy czy pytania i odpowiedzi.

Nowoczesne szkolnictwo średnie na Środkowym Nadodrzu wyprzedzało w wielu rozwiązaniach pedagogicznych inne regiony monarchii habsburskiej oraz pruskiej (po 1740 r.). Promieniowało na cały Śląsk i ziemie polskie. Samo Środkowe Nadodrze było pomostem w przechodzeniu nowinek religijnych, kulturalnych i oświatowych z zachodniej Europy ku Rzeczypospolitej i ku wschodowi.

Bogumiła Burda

**MODERNE PÄDAGOGISCHE KONZEPTIONEN IN BEZUG AUF OBERSCHULEN
AUF DEM MITTEL-ODER-GEBIET IN DER FRÜHNEUZEITLICHEN PERIODE (16.-18.JH.)**

Zusammenfassung

Die Schule als Träger des Wissen gibt uns die Möglichkeit, Bücher zu verbreitern. Das 16. sowie die nächsten Jahrhunderte ließen große Veränderungen eintreten, und zwar u.a. die Entdeckung neuer Kontinente und die Entwicklung des modernen gesellschaftlichen Gedankens. Es war auch eine sehr günstige Periode für die Entwicklung neuer Arten von Oberschulen sowie Universitäten. Das Mittel-Oder-Gebiet wurde bereits sehr früh, ähnlich wie Schlesien und Königreich Preußen, von der Reformation beeinflusst. Dies hatte eine große Bedeutung für die Entwicklung der Schulen, deren reform sowie für die Beziehungen zu anderen Gebieten. Es entstanden neue Typen von Schulen, und zwar lateinische Gymnasien, Jesuiten-kollegien sowie „Akademien“. Eine sehr große Rolle bei der Entstehung des lateinischen Gymnasiums spielte der Abraham Buchholzer, einer der Schüler von Filip Melanchton, der Schulen in Zielona Góra (Grünberg) und Szprotawa (Sprottau) organisierte. Das organisatorische Muster bildeten für ihn die Tätigkeit von Jan Sturm und Valenty Trozendorf, der ein wunderbares Gymnasium in Żłotoryja (Goldberg) organisierte. Im Jahre 1621 in Zielona Góra von Pastor Dr Melchior Erasmus Willich ein neues Lehrprogramm für die lateinische Schule geschaffen. In derselben Zeit begannen sich Jesuiten-Kollegium in Żagań (Sagan) und Głogów (Glogau) zu entwickeln. In Bytom Odrzański (Beuthen an der Oder) funktionierte eine Schule, die Akademie genannt wurde. Eine große Rolle spielten Johann Schönaich und Kontakte mit der Schule der Tschechischen Brüder in Leszno (Lissa). Die Schule in Leszno war ein Muster für Entstehung des lateinischen Gymnasiums in Żary (Sorau).

Nachdem Preußen Schlesien erobert hatte, erfuhren die Oberschulen große Veränderungen. Es entwickelte sich ein neuer Typ der Oberschule, und zwar die Realschule; gleichzeitig entstanden die ersten Lehrerbildungs-anstalten (Seminare)- die erste in Żagań (Sagan) beim Abt des Augustia-

nerklosters, nämlich Jan Ignacy Felbigers. Eine große Lehrerbildungsanstalt entstand in Sulechów (Züllichau).

Das Mittel-Oder-Gebiet war eine „Brücke“ beim Übergang religiöser, kultureller und bildungsmäßiger Neuigkeiten aus Westeuropa nach Polen und nach Osten.